

Prof. dr hab. Artur Błażejowski
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
Ul. Szewska 48
50-139 Wrocław

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Katarzyny Zdeb
„Eksperymentalne badania możliwości poznania pożywienia dawnych społeczności
dzięki analizie zawartości kwasów tłuszczowych w naczyniach glinianych pochodzących
z wykopalisk archeologicznych”, Warszawa 2022**

Przedstawiona do oceny praca doktorska sporządzona została w Instytucie Archeologii, na Wydziale Historycznym Uniwersytetu i. Kardynała Stefana Wyszyńskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Zbigniewa Kobylińskiego. Ma objętość 384 stron (tekst wraz z Złożona jest ze wstępu, dziesięciu rozdziałów, wykazu cytowanej literatury, wykazu rycin i wykazu tabel, przy czym ostatni rozdział to w istocie podsumowanie całego tekstu. Jeszcze przed spisem treści Autorka zamieściła wykaz skrótów stosowanych pracy, a dotyczących laboratoryjnych metod badawczych, których dotyczy dysertacja.

Całość pracy ma udanie zaplanowaną strukturę. Autorka we wstępie bardzo trafnie i precyzyjnie sformułowała cel pracy i zastosowane w niej metody. Rozdział 1 poświęcony jest możliwościom poznawczym archeologii w zakresie rekonstrukcji dawnej diety, Rozdział 2 omawia sprawę identyfikacji kwasów tłuszczowych w naczyniach pozyskanych w trakcie wykopalisk, przy czym bardzo szczegółowo przedstawiono w nim stosowane obecnie metody analityczne. Rozdział 3 traktuje o tzw. etnoarcheologii i archeologii eksperymentalnej, jako sposobach przezwyciężenia problemów badawczych, związanych z analizą kwasów tłuszczowych, zachowanych w naczyniach zabytkowych. Rozdział 4 omawia proces wykonywania replik naczyń i przygotowywania w nich pokarmów. Zaraz potem, w Rozdziale 5 przedstawione zostały procesy analizy kwasów tłuszczowych w naczyniach testowych. Rozdział 6 omawia zastosowanie metod statystycznych w analizowaniu wyników badań chemicznych (zawartości próbek). Kolejny Rozdział 7 podsumowuje wyniki badań z zastosowaniem chromatografii gazowej sprężonej, zaś Rozdział 8 traktuje o wykorzystaniu metody chromatografii gazowo-izotopowej. W Rozdziale 9 natomiast zawarto spostrzeżenia odnośnie do analiz zawartości naczyń pozyskanych w trakcie wykopalisk.

Jak wspomniano wcześniej, ostatni Rozdział 10 to w zasadzie podsumowanie całości pracy. Po nim następuje bibliografia, nazwana tu wykazem cytowanej literatury.

Konstrukcja pracy, jak wspomniałem wyżej, jest w zasadzie dobrze przemyślana i zrealizowana. Co jednak zwraca uwagę już przy lekturze tytułu i spisu treści – Autorka starała się być niezwykle precyzyjna w formułowaniu tytułu całej dysertacji, jak i poszczególnych jej części: rozdziałów i podrozdziałów. Jest to zabieg typowy szczególnie dla archeologicznej literatury niemieckojęzycznej. Sprawilo to, że owe tytuły są moim zdaniem zbyt rozbudowane, złożone i w efekcie nieco nieczytelne, wbrew intencji Doktorantki. Mogłyby one pozostać hasłowe, zaś dokładne wyjaśnienie zawartości rozdziału czy podrozdziału powinno się znaleźć w początkowych partiach tekstu.

We wstępie dobrze określono cel badawczy i stosowane metody, dodać tu trzeba, że bardzo szczegółowo zostały one scharakteryzowane w poszczególnych, analitycznych częściach doktoratu. W Rozdziale 1 Autorka dobrze scharakteryzowała możliwości poznawcze archeologii środowiska i bioarcheologii. Przegląd wyników analiz paleobotanicznych, archeozoologicznych i antropologicznych (biologii człowieka) jest bardzo ciekawy i pouczający. Już w tej pierwszej części pracy zawarto ciekawe spostrzeżenia i interpretacje, których wiele jest we wszystkich częściach pracy. Mnie osobiście bardzo zaciekawiła interpretacja depozycji liści dębu jako przejawu działań związanych z kultem (w przypadku kultury przeworskiej, s. 27).

Bardzo ciekawe są wyniki badań zmierzające do identyfikacji kwasów tłuszczowych w naczyniach ceramicznych w Rozdziale 2. Słusznie opisano tu stosowane dotychczas metody, a także wymieniono badaczy, którzy stosowali je w przeszłości. Wydaje się, że Autorka słusznie przedstawiła historię badań odrębnie dla każdej z omówionych i stosowanych metod (także w rozdziałach następnych). Opisane ich łączne, w jakimś dedykowanym temu rozdziale (np. „Historia badań”) sprawiłoby, że przekaz nie byłby czytelny. Bardzo dobrze, że w ocenianej pracy doszło niejako do konfrontacji możliwości badawczych różnych metod analitycznych. Rozdział 2 pokazuje to na przykładzie chromatografii i spektrometrii, a cała dysertacja zestawia bardzo różnorodne metody badawcze.

Rozdział 3, ale i w gruncie rzeczy rozdziały następne od 4 do 8 ukazują potencjał metod eksperymentalnych. Jeszcze do niedawna tak zaawansowane prace rekonstrukcyjne właściwe były przede wszystkim badaniom nad epoką kamienia. Katarzyna Zdeb pokazała jednak, jak wielkie możliwości daje dobrze przeprowadzony eksperyment archeologiczny w odniesieniu do epok młodszych. Moim zdaniem wyniki tych badań są jeszcze bardziej spektakularne, bo

można je stosować dla znalezisk ze wszystkich okresów, z których znamy pojemniki wykonane z ceramiki.

Trzeba podkreślić, że chodzi tu nie o samą zwartość naczyń, obecność tłuszczów czy innych substancji, które można „uchwycić” w toku analiz laboratoryjnych. Autorka ma świadomość, że chodzi o coś znacznie ważniejszego, a mianowicie o rekonstrukcję dawnych diet, warunków życia, stanu zdrowia dawnych populacji. Archeolodzy badają wszak dawnych ludzi i ich społeczności, a nie tylko same zabytki. „Archeologia jest antropologią, albo niczym”.

W trakcie eksperymentów z użyciem naczyń testowych przygotowano bardzo różne potrawy, przy czym używano to zarówno różnych gatunków mięs, ryb, jak i roślinności. Zapewniło to dość szeroką paletę wyników próbnych, które można było skonfrontować z wynikami analiz zawartości naczyń pozyskanych w trakcie wykopalisk.

Tu pragnę zwrócić uwagę na kolejną, ważną sprawę. Autorka opisała szczegółowo cały cykl (cykle) prowadzonych eksperymentów. Odniosła się przy tym bardzo dokładnie do procesów wytwórczych naczyń ceramicznych. Są to zagadnienia trudne, wymagające dogłębnych studiów z zakresu nauk o ziemi i chemii, a także rozeznania w literaturze etnograficznej. Chodzi bowiem o odtworzenie łańcucha produkcyjnego naczyń od momentu pozyskania surowca (iłów i domieszek), poprzez przygotowanie cista garncarskiego do wypału gotowych produktów. Tu ponownie K. Zdeb wykazała się dobrą znajomością rzeczy i rozeznaniem w trudnej i skomplikowanej problematyce. Doceniam to szczególnie, mając za sobą kilka prac poświęconych wytwórczości ceramiki z okresu rzymskiego.

W trakcie eksperymentów zastosowano wypał w otwartym palenisku, co w znacznej mierze ograniczyło możliwości interpretacyjne prowadzonych badań. Wypał w piecu (piecach) ceramicznych spowodowałby zapewne uzyskanie innych wyników. Byłby to jednak zabieg logistycznie bardzo trudny, niezwykle wydłużyłby całą procedurę badawczą, a przede wszystkim „przekierowałby” prowadzone prace wyłącznie na tematykę ceramologiczną, a przecież nie to było zamiarem Autorki.

Oczywiście można stwierdzić, że katalog prowadzonych analiz i zastosowanych metod z zakresu archeologii eksperymentalnej był już znany. Trzeba jednak przyznać, że kondensacja tych metod, a zwłaszcza konfrontacja analiz zabytków i analiz naczyń testowych są naprawdą nowatorskie. Oceniana dysertacja ma szansę stać się ważną publikacją, będącą wzorem dla następnych, szczególnie gdy chodzi o zastosowane procedury badawcze.

Ogromną zaletą pracy jest wprowadzenie do szerszego obiegu naukowego wiedzy na temat nie tylko poszczególnych metod analitycznych, ale też cech chemicznych i fizycznych poszczególnych substancji, odkrywanych w naczyniach z różnych epok. Pozwoli to na dobrą

identyfikacje pożywienia podczas kolejnych badań stanowisk archeologicznych różnych epok i okresów.

Jeśli chodzi o język, jakim napisana jest dysertacja, jest on bardzo ładny, zasadniczo nieobarczony błędami. Może to nieco zaskakiwać w kontekście wspomnianych już nazbyt rozbudowanych tytułów. W tekście można dostrzec nieliczne błędy literowe, łatwe do skorygowania. Pragnę tu zwrócić uwagę na pewien lapsus, często pojawiający się w piśmiennictwie archeologicznym, który wydaje się być dość istotny. Autorka na s. 78 pisze o znaleziskach „Ze stanowiska 13 w Ślęzy”. Chodzi w istocie o stan. 13 w miejscowości Ślęza (a zatem w Ślęzie), w gm. Kobierzyce, pow. wrocławski ziemski. Ślęza natomiast to góra, znajdująca się obecnie w obrębie miasta Sobótka, gdzie także zlokalizowane jest stanowisko nr 13. Lokalizacja obu stanowisk jest zatem zupełnie różna.

Warto także poczynić uwagi natury ogólnej. Przede wszystkim Autorka wykazała naprawdę dobrą znajomość tematu. Opinia ta dotyczy zarówno stosowanych metod analitycznych, sprzętu, na jakim były i są wykonywane, jak i możliwości interpretacyjnych. Pani mgr Katarzyna Zdeb wykazała wielką wiedzę w zakresie podjętej problematyki. Doskonale zna ośrodki badawcze zajmujące się omawianymi zagadnieniami, zna historię prowadzonych w nich badań, dorobek poszczególnych badaczy, potrafi oszacować możliwości analityczne istniejących obecnie zespołów badawczych. Doskonale się stało, że na potrzeby pracy wykorzystwała potencjał laboratoryjny macierzystej Uczelni (s. 82-86).

K. Zdeb Udowodniła, że dobrze orientuje się w fachowej terminologii stosowanej w opracowaniach naukowych, a jest to język de facto z zakresu *science*, potrafi stosować właściwą terminologię i odnosić ją do zadań badawczych stojących przed archeologami.

Wszystkie partie pracy są dobrze ilustrowane. W skład materiału ilustracyjnego wchodzi ryciny i tabele, przy czym wśród tych ostatnich Doktorantka zamieściła także wykresy, dobrze uzupełniające tekst. Trzeba podkreślić, że są one w większości bardzo czytelne, w zasadzie gotowe do druku, a przy tym znakomicie ułatwiają percepcję całej dysertacji.

Autorka przytacza swobodnie bardzo różnorodne i liczne znaleziska archeologiczne, o różnej chronologii i przynależności kulturowej, pochodzące z różnych regionów naszego kraju i niekiedy spoza niego, przy czym generalnie unika pomyłek i błędów. Dobrze zna kontekst tych znalezisk, ich specyfikę, włącza się swobodnie w dyskusję nad ich interpretacją. Ma dobrą orientację w zbiorach zabytków placówek muzealnych i naukowych w Polsce i w Europie, co wydaje się bardzo cenne dla dalszego rozwoju naukowego. Co bardzo istotne, K. Zdeb wykazała znaczną erudycję i znajomość literatury przedmiotu, niejednokrotnie obcojęzycznej,

co trzeba podkreślić zważywszy na fakt, że w niej również występuje aparat pojęciowy, właściwy dla innych dyscyplin z zakresu *science*. Jej rozeznanie potwierdza bogata bibliografia, obejmująca całą gamę prac z Polski i zagranicy.

Jest dla mnie sprawą jasną, że oceniana praca powinna zostać opublikowana. Oczywiście, wymaga korekt i poprawek – nie będzie to jednak zadanie trudne, ponieważ usterki językowe czy techniczne nie są liczne. Podkreślam jeszcze raz konieczność weryfikacji brzmienia tytułu całej pracy (w przyszłości, mam nadzieję, monografii), jak i rozdziałów i podrozdziałów. Zapewni to lepszy odbiór całego tekstu i pozwoli lepiej przedstawić jej strukturę w spisie treści. Praca ma niewątpliwie szansę stać się czymś w rodzaju bazy i odnośnika dla kolejnych publikacji z tej dziedziny, nie tylko opierających się na eksperymentach archeologicznych.

Pracę Pani mgr Katarzyny Zdeb *Eksperymentalne badania możliwości poznania pożywienia dawnych społeczności dzięki analizie zawartości kwasów tłuszczowych w naczyniach glinianych pochodzących z wykopalisk archeologicznych* oceniam pozytywnie. Niewielkie i łatwe do skorygowania usterki, które wskazałem w mojej recenzji, nie umniejszają jej wartości. Jest to dysertacja nowoczesna, nowatorska, co trzeba dostrzec z uznaniem – interdyscyplinarna, łącząca różne metody badawcze. Efekty tej synergii są jak najbardziej pozytywne i bardzo ciekawe, dające szansę na rozwój dyscypliny.

Podsumowując stwierdzam, że przedstawiona do oceny praca Katarzyny Zdeb spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim przewidziane stosownymi przepisami prawa. Wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Katarzyny Zdeb do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, 17.01.2023

Prof. dr hab. Artur Błazejewski